

Matej Rode

Cankar na bolgarskih odrih

Verjetno je ni uprizoritve slovenskega dramskega besedila v tujini, ki bi izzvala pri nas toliko pisanja in toliko hude krvi, kot se je to zgodilo z uprizoritvijo Cankarjevega »Kralja na Betajnovi« v Narodnem gledališču v Sofiji. Želja, da bi si natančneje ogledal vzroke in posledice, je privedla do nekoliko širše podobe, iz katere je moč razbrati usodo Cankarjeve dramatike pri Bolgarih nasploh.

O Cankarju pri Bolgarih in še posebej o »Kralju na Betajnovi« na bolgarskih odrih so že pisali.¹ Žal pa so spričo vedno bolj napetih odnosov med državama ta poročila ostala nepopolna. Tudi kasnejši poskusi,² da bi podali vsaj zunanjo, bibliografsko podobo tistega, kar je v zvezi z usodo Cankarjevih dram pri Bolgarih, so ostali nepopolni, ker je pač avtorju, kot sam pravi, bilo gradivo, ki je izšlo v inozemstvu, težko dosegljivo.

Vse to, skupaj z možnostjo, da si ogledam bolgarsko tiskano gradivo, ter da se pomenim z nekaterimi ljudmi, ki so osebno sodelovali pri uprizarjanju Cankarjevih del, mi je narekovalo, da sem se lotil preučevanja tega vprašanja.

Takoj začetka je treba ugotoviti, da je edino delo Ivana Cankarja, ki je živelo na bolgarskih odrih bil »Kralj na Betajnovi«.³ Pričujoči sestavek naj bi pokazal, kako je to delo prišlo k Bolgarom, kako so ga prevedli in uprizorili. Nadalje naj bi pokazal vsaj zunanji potek polemike, ki se je ob tej uprizoritvi razvnela v bolgarskem in slovenskem pa tudi jugoslovanskem tisku, ter na usodo Cankarjeve drame v provincialnih gledališčih v Bolgariji.

O tem, kako so se Bolgari seznanjali s Cankarjem in njegovim delom, gradivo še ni zbrano. Toda sodeč po že znanih podatkih, je bilo to že sorazmerno zgodaj. Tako je na primer Aleksander Teodorov-Balan v svoji reviji »Knjigopisec« že 1904. ocenil Cankarjevo »Gospo Judit«.⁴ Če vemo, da je Balan potoval po Sloveniji in da je kot univerzitetni profesor na sofijski univerzi že v šolskem letu 1900/01 imel predavanja in vaje z naslovom »Slovenska literatura z branjem«,⁵ nato pa je še vrsto let predaval slovanske literature, se nam bo trditev, ki jo je napisal neki

¹ D.[obrovoljc] F.[rance], Cankarjev »Kralj na Betajnovi«, NS 1949, št. 6, str. 632; F.[rance] Dobrovoljc, Ivan Cankar v bolgarščini, NS 1949, št. 9, str. 918—19.

² France Dobrovoljc, Bibliografija literature o Cankarjevi dramatiki. Lj. 1960.

³ Kartoteka Višjega inštituta za gledališko umetnost (Višj institut za teatralno izkustvo — VIITIZ).

⁴ Knigopisec, I/1904, št. 6—8, str. 148.

⁵ Matej Rode, Anton Aškerc v Bolgariji, Celjski zbornik 1964, str. 200.

ocenjevalec Cankarjevega dela, da je »Cankarjevo ime dobro znano v bolgarski literaturi posebno med starejšim rodom«⁶ zdela morda nekoliko pretirana, a le ne brez osnove.

Tudi prvi prevodi Cankarjevih del, najprej poezije, nato še proze, so bili objavljeni še za pesnikovega življenja.⁷ Z dramatikom je bilo seveda težje. Do prve uprizoritve je bilo treba čakati do 1948. Izredno prijazni odnosi med Bolgari in Jugoslavijo, ki so nastali takoj po drugi vojni, so bili ugodni za vsestranski razmah kulturnih stikov med našimi narodi. Ideja federacije južnih Slovanov, slovansko bratstvo in še marsikaj je narekovalo Bolgarom, da so se bolj na široko ozrli tudi po slovenski literaturi. Kaj je torej bolj razumljivo, kot da so v repertoar svojega osrednjega gledališča vključili tudi neko delo iz slovenske dramatike. Da je izbor padel ravno na Cankarja in njegovega »Kralja na Betajnovi« ni prav tako nič čudnega, če vemo, da je v tem času to delo kot reprezentativni predstavnik slovenske dramatike zapljusknilo domala vse jugoslovanske odre.⁸

Da so izbrali ravno Cankarja, je verjetno vplival tudi dogodek okoli prepovedi predvajanja oddaje o Cankarjevih delih po Radio Trst II. Ta sklep zavezniške vojaške uprave je izzval oster protest slovenskih kulturnih delavcev v Trstu. Protestno pismo, ki so ga med drugimi podpisali tudi Vladimir Bartol, Andrej Budal, Srečko Kumar in Jože Cesar, je bilo objavljeno tudi v Bolgariji. Objavili so ga pod velikim naslovom »Imperialisti preganjajo slovensko kulturo« ter podnaslovom »Kulturni delavci v Trstu protestirajo zoper prepoved Amerikancev, da razširjajo dela Ivana Cankarja«.⁹ Sledilo je besedilo protestnega pisma ter odgovor, ki ga je podpisala elita tedanje bolgarske literature: Ljudmil Stojanov, Anna Kamenova, Georgi Karaslavov, Elisaveta Bagrjana, Dimiter Osinin, Peter Dinekov, Nikola Furnadžiev, Mladen Isaev, Kamen Zidarov, Vladimir Gundev in Pančo Mihajlov.

Ko je bilo določeno delo, ki naj zastopa slovensko dramatikom, je nastalo vprašanje, kdo naj ga prevede. Dimiter Panteleev, eden redkih poznavalcev slovenskega jezika in literature, se je tedaj ukvarjal s prevajanjem Kajuha. Zato so za prevod zaprosili pesnico Elisaveto Bagrjano. Bagrjana je že pred tem prevajala Cankarja, tako prozo kot poezijo.¹⁰ Razen tega je bila edina, ki je vsaj do neke mere obvladala slovenščino. V tridesetih letih je namreč nekajkrat bivala po nekaj mesecev v Sloveniji kot gost Izidorja Cankarja. Pesnica se je z vso vnemo lotila dela in drama je bila kmalu prevedena.

Prevod, ki ga v šapirografiranem zvezku hrani gledališki muzej Narodnega gledališča »Ivan Vazov« v Sofiji, je nedvomno nastal po slovenskem originalu. Na to nas navajajo spodrseljaji, ki kažejo, da je imela prevajalka pred seboj slovensko besedilo. Tako je prevedla »žaliti« z »sažaljevam« namesto z »obiždam« ali »nismem se menil« z »ne sam mislil« namesto »ne obrštah vnanie«. Napake torej, ki so nastale zaradi zunanje podobnosti slovenskih in bolgarskih besed.

Tudi sicer je v prevodu nekaj napak, ki kažejo, da prevajalka ni bila povsem kos svoji nalogi. V nekaterih primerih je krepko spremenila pomen. Tako pravi Maks v prvem dejanju namesto »... tako jih zdajle zmerom dobivam po hrbtu, sam pa ne morem udariti«, »... zatva sega sam zad grba im se zakanjam, a v saštost

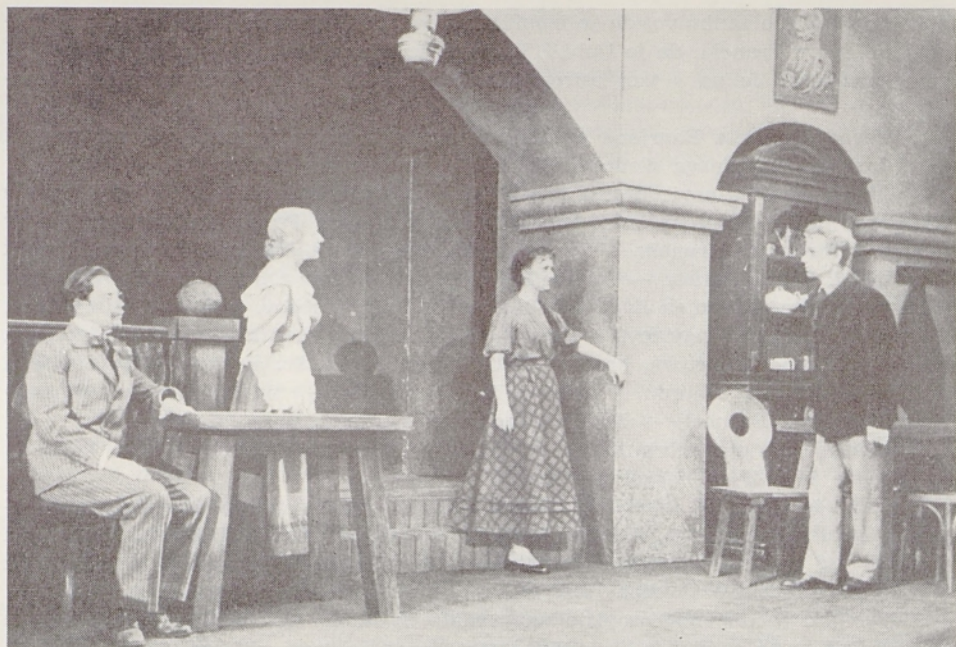
⁶ Narodni teater, sezon 1948—49, »Kraljat na Betajnovi«, str. 4.

⁷ France Dobrovoljc, Cankarjeva pot v svetovno slovstvo, Za konec tedna, sobotna priloga Dela, Delo 1969, št. 9 (11. I.).

⁸ Dobrovoljc, Bibliografija . . . str. 61—64.

⁹ Literaturni front 1947, št. 15 (27. XII.).

¹⁰ Dobrovoljc, Ivan Cankar v bolgarščini.

»Kralj na Betajnovi« — Narodni Teater v Sofiji 1948/49

ne moga da udarja«, kar pomeni »...zato jim za hrbtom le grozim, v resnici pa ne morem udariti«. ¹¹ Prav tako vnaša novo noto napaka, ki jo je zagrešila v Kantorjevi repliki: »Ta pojde, seveda; mu delo smrdi kakor Vam!« ¹² Prevedla jo je »Toj šte ide, razbira se, negovata rabota ne e čista, kako i vaša.«, kar pomeni »Seveda bo šel, saj njegova zadeva ni čista, tako kot vaša.« Tudi župnikovo nava-
janje Lužarjevih besed: »Moško besedo vam dam, da Kantor ne bo voljen!« ¹³ je netočno prestavila z »Davam vi maškata si duma, če Kantora ne očkava dobro.« kar pomeni »Moško besedo vam dam, da Kantorja ne čaka nič dobrega.«

Naj navedem še nekaj manjših napak, ki so nastale predvsem zaradi nepoznavanj kulturnega in zgodovinskega ozadja dela. Tako prevaja »gospode« z »golemci« — »veljaki« ali »kajžarje«, enkrat s »seljani« — »kmetje«, drugič z »rabortnici« — »delavci«.

Kot poseben greh ji je šteti, da je besedo »vagabund«, za katero ima bolgarščina prav tako tujko v istem pomenu, prevedla s stilno in literarnozgodovinsko močno zaznamovano besedo »bosjak«. Le-ta je namreč, kot bomo videli kasneje, povzročila marsikateri nesporazum.

Da je imela prevajalka tudi sicer težave s tekstom, kaže primer, ko v župnikovi repliki v drugem dejanju »Ljuba žena, take ljudi je treba iztrebiti kakor ljuliko.« ¹⁴ ni našla pomena besedi »ljulika« in jo je kratkomalo izpustila.

¹¹ Ivan Cankar, Kralj na Betajnovi, Lj. 1946. Str. 42.

¹² Isto, str. 38.

¹³ Isto, str. 50.

¹⁴ Isto, str. 49.

Prav tako je zanimivo, da je izpuščena v celoti Maksova replika v prvem dejanju, ko izpove Francki, da jo ljubi.¹⁵ Verjetno je bil tudi to pretrd oreh za prevajal-kine možnosti. Je pa s tem osiromašila Maksov lik za eno od pomembnih značilnosti.

Prevod Elisavete Bagrjane je bil osnova, po katerem je nastala predstava, ki jo je kronika Narodnega gledališča v Sofiji zaznamovala takole:

»Kralj na Betajnovi«, drama Ivana Cankarja v treh dejanjih. Prevod Elisaveta Bagrjana. Režija Krstjo Mirski. Scena in kostumi Asen Popov. Sodelujejo: Kantor — Georgi Stamatov, Francka — Zorka Jordanova, Hana — Penka Ikonomova, župnik — Ivan M. Popov, Krnec — Marin Tošev, Maks — Ivan Dimov, Bernot — Stefan Velikov, 1. kmet — Stojan Evgeniev, 2. kmet — Boris Sarafov, pisar — Evtim Vlkov, 1. gost — Dimiter Engjozov, 2. gost — Kiril Popov, sodnik — Viktor Georgiev, gostja — Ivana Sladkarova, kmet — Petko Karlukovski, Lužarica — Nina Capiševa in Slavka Mateva, adjunkt — Georgi Popov, Pepček — Slavka Slavova, Nina — Vera Kovačeva, Francelj — Marija Nikolova.

Premiera 27. novembra 1948.

Igrano leta 1948/49. Šestnajstkrat.¹⁶

Imena igralcev, od katerih so nekatera bila, nekatera pa so še vedno vrh bolgarske igralske umetnosti, kažejo, da so se ustvarjalci resno lotili dela. Da so mu posvetili vso pozornost priča tudi dejstvo, da so »Kralja na Betajnovi« prikazali kot otvoritveno predstavo v sezoni 1948/49.

Premiero je dnevno časopisje napovedalo že nekaj dni prej.¹⁷ »Izgrev« celo s sliko.¹⁸ Dan pred premiero je »Otečestveni front« objavil obširen članek Stefana Karakostova,¹⁹ na sam dan premiere pa je v »Izgrevu« izšel članek Dimitra Panteleeva »Ivan Cankar, ob premieri njegove drame ‚Kralj na Betajnovi‘«²⁰ s Cankarjevo podobo.

Kljub vsemu pa kaže, da premiera ni uspela. Razlog za neuspeh vidi režiser Krstjo Mirski,²¹ sedaj eden vodilnih bolgarskih režiserjev, predvsem v času. Čas je bil vse preveč utilitarističen, hotel je naukov in pa optimizma za vsako ceno. Potrdilo za to je tudi kritika neke kasnejše uprizoritve istega dela, ki pravi:

»Gledalci s težavo sprejemajo dramo kljub vsem njenim kvalitetam. Komaj nakazan napredni družbeni razvoj, kot da ni po godu državljanu, ki je navajen na sedanje družbene pojave... drama ne privede do zaključkov, ki bi vzgojno delovali na vse gledalce.«²²

Kot mlad režiser, to je jedle četrto leto njegovega delovanja, je Mirski, kot sam pravi, podlegel temu mnenju. In v želji, da bi delu pomagal do občinstva, je storil nekaj, kar še sedaj obžaluje in za kar pravi, da bi nikoli več ne storil. Ob koncu tretjega dejanja je pripeljal na oder skupino kajžarjev in Lužarja, ki je imel celo govor proti Kantorju, ki ga je zaključil, kot pravi kritik, tako da je »čisto nemotivirano in naduto zatulil: ‚Prišel bo obračun!‘«²³

¹⁵ Isto, str. 15.

¹⁶ Tipkopis v gledališkem muzeju Narodnega gledališča »Ivan Vazov« v Sofiji.

¹⁷ Literaturnen front 1948, št. 8 (23. X.); Izgrev 1948, št. 1244 (23. X.). Zemledelsko zname 1948, št. 653 (26. X.); Otečestven front 1948, št. 1276 (26. X.).

¹⁸ Izgrev 1948, št. 1247 (27. X.).

¹⁹ Stefan Karakostov. Satirata na Ivan Cankar »Kraljat na Betajnovo« za kulacite i klerikalite, Otečestven front 1948, št. 1276 (26. X.).

²⁰ Dimiter Panteleev, Ivan Cankar. Po slučaj na premiera na piesata mu »Kraljat na Betajnovo«, Izgrev 1948, št. 1247 (27. X.).

²¹ V razgovoru dne 29. I. 1969.

²² Narodna borba (Haskovo) 1948, št. 228 (25. XII.).

²³ Trud (Sofija) 1948, št. 39. (29. X.).

Da si vsaj nekoliko ustvarimo podobo predstave, naj navedem še nekaj stavkov iz iste kritike:

»V uprizoritvi Mirskega ni dovolj prepričljivo podčrtan njegov odklonilni odnos da zločinskih idej junaka. Tako je zadnja scena v tretjem dejanju, ko Kantor razlaga in zagovarja nujnost svojega zločina, ki izhaja iz interesov njegovega razreda, in ko pravi, da je ,pot do prestola težavna in človek mora hoditi do kolen po krvi in solzah' bolj uspeh zmagujočega zla kot opomin ali satira. Pri vsem tem dobi zmagooslavje morilca še nekakšen simboličen prizvok z nenadnim pojavom pramenov sončne svetlobe. Popolnoma neprepričljiv in naiven je k drami prilepljen zaključni govor kmeta, ki obsoja Kantorja, prav tako kot stavka, ki jo razglasijo delavci. Ves ta prizor psevdoupora ljudstva proti vaškemu mogotcu se je v svoji površnosti skupaj z grobo propagandistično tendenco, da bi nakazal izhod iz mračne brezizhodnosti drame, zлил v našalost prepričljivo zmagooslavje ,kralja', ki ga ne motijo grožnje z maščevanjem. Zato tudi gledalci zapuščajo dvorano zmedeni in nezadovoljni.«

»Uprizoritev ne le da ni odpravila slabosti teksta, ampak jih je s pomočjo neumetniških, naturalističnih prijemov še poglobila spričo popolnoma odvečnih simbolov, efektov in mistike. Podčrtala je, namesto da bi omilila nekatere nedoslednosti v liku glavnega junaka, ki se v tretjem dejanju, v realni možnosti, da bi se rešil obdolžitve za umor, kar mu omogočajo podkupljivi in klečeplazni sodniki, skoraj skesa, namesto da bi pokazal vso zločinsko moč svojega značaja.«²⁴

Prav nobenega dvoma ni, da kritika ni doumela Cankarjevega dela. O tem nas prepričajo mnoge trditve v obeh kritikah, ki sta bili objavljeni takoj po premieri in sicer »Komu je bila potrebna?«²⁵ Borisa Ogina (psevdonim tedaj znanega gledališkega kritika Borisa Mileva) ter »Antirealistična igra na sceni narodnega gledališča«²⁶ Goča Gočeva, sedaj profesorja za gledališko kritiko v Višjem inštitutu za gledališko umetnost (VITIZ). Eden od razlogov je nedvomno tudi pomanjkljivo poznavanje Cankarja ter družbenih in političnih razmerij dobe, ki jo prikazuje.

Kolikšno je bilo poznavanje Cankarja, nam kaže tudi članek v gledališkem listu, v katerem je Stefan Karakostov, sedaj profesor za zgodovino ruskega in sovjetskega gledališča v VITIZ, o Cankarju povedal tudi tole:

»Klasik slovenske literature Ivan Cankar (1876—1918) je dobro znan starejšim rodovom. Toliko prej, ker je učenec velikega prijatelja Bolgarov Antona Aškerca... Pod vplivom Aškerca... je Ivan Cankar prekinil z dekadentnim zahodnim vplivom ter preko herojske romantike ter pod vplivom Gorkega in njegove revolucionarne romantike iz časa ,Na dnu' prešel na realistične pozicije.« Ali malo dalje:

»Pod vplivom revolucionarne romantike Gorkega in predvsem ,Na dnu' je napisal nekaj novel in dram.«²⁷

Menim, da je vzrok za tako intenzivno vezanje Cankarja in Gorkega treba iskati tudi v nerodno prevedeni besedi »vagabund«. Beseda »bosjak« v prevodu, je spričo premajhnega poznavanja dejanskih podatkov lahko sprostita vrsto asociacij, ki so potem rodile tako nenavadne sklepe.

Zaradi vseh teh vzrokov: pomanjkljiv prevod, samovoljno poseganje režiserja v besedilo in ne nazadnje zaradi nepoznavanja kulturnega ozadja, lahko štejemo uprizoritev »Kralja na Betajnovi« v Narodnem gledališču v Sofiji za neuspelo.

²⁴ Rabotničesko delo 1948, št. 256 (30. X.).

²⁵ Boris Ogin, Komu beše nužna? Trud (Sofija) 1948, št. 39 (29. X.).

²⁶ Gočo Gočev, Antirealistična piesa na scenata na Narodnija teater, Rabotničesko delo 1948, št. 256 (30. X.).

²⁷ Stefan Karakostov, Za bratskata slovenska literatura i nejnija klasik Ivan Cankar. Narodn teater, sezon 1948/49, »Kraljat na Betajnovo«, str. 6.

To bi v navadnih pogojih pomenilo daljše ali krajše životarjenje na odru, nato pa umik s programa. Žal pa so pogoji bili nenormalni. In okoli predstave se je dvignil velik hrup.

Že v gledališkem listu, ki je napovedoval premiero, je Stefan Krakostov zapisal besede, ki nič kaj ne sodijo tja. Informbirojevska gonja zoper našo deželo se je tedaj že krepko razmahnila in Karakostov je hotel izrabiti tudi to priložnost, da bi povedal kaj zoper Jugoslavijo. Tako je med drugim napisal tudi tole:

»Cankar je videl krutost in krvavo podobo vaškega ‚kralja‘, podobo gruntarja in kulaka, ki ga današnje vodstvo KPJ noče videti in ga celo podpira s tem, da se ne loti kolektivizacije kmetijstva.

Cankarjeva drama ‚Kralj na Betajnovi‘ je čudovita ilustracija sklepov Kominformbiroja in sicer, kaj so kulaški elementi na vasi in kako so si pridobili bogastvo v zadnjih 60—70 letih.«²⁸

Iste besede je Karakostov ponovil v članku, ki je izšel na predvečer premiere v »Otečestvenem frontu«, glasilu Domovinske fronte, osnovne politične organizacije bolgarskega ljudstva tistega časa. Članek nosi naslov »Satira Ivana Cankarja ‚Kralj na Betajnovi‘ o kulakih in klerikalcih.«²⁹

Če k temu prištejemo še obe odklonilni kritiki, od katerih se ena zaključí z zahtevo:

»‚Kralja na Betajnovi‘ je treba sneti z odra Narodnega gledališča,«³⁰ je popolnoma razumljivo, da je to izzvalo reakcijo.

V razboljenem vzdušju, ki ga je izzvala izjava Informbiroja, so naši ljudje videli v teh sestavkih predvsem napad na Jugoslavijo. In so tako tudi reagirali.

Najprej se je oglasil M. V. (verjetno Dimitrije Vučenov) v »Borbi«.³¹ Članek so takoj nato prevedli tudi v »Vprašanjih naših dni.«³² V njem očita kritiki, da je »kratko in malo napisala enačaj med družbenim razvojem v fazi nastanka in razvoja kapitalizma ter družbenim razvojem v pogojih socialistične graditve«. Zaključí pa s trditvijo:

»Eno drži: pred meseci bi gledališka kritika ne ocenila Cankarja tako, kot ga je zdaj, pod zaščitnim znakom resolucije Informbiroja.«

Nekaj dni kasneje se je oglasil še Bojan Štih, ki je tedaj deloval v Beogradu in je bil blizu tedanjemu uredniku »Književnih novin« Jovanu Popoviću. Le-ta ga je verjetno pregovoril, da je napisal odgovor bolgarskim kritikom. V svojem članku »‚Principialne‘ fantazije nekaterih sofijskih kritikov«³³ jim očita, da »Niso niti poskušali, da bi analizirali Cankarjevo dramo »Kralj na Betajnovi«, še manj pa da bi spregovorili o pisatelju, dobi in njegovem delu ter da bi na osnovi lastnih razmišljanj in presoje ocenili Cankarjevo ustvarjalnost.« Istočasno, celo isti dan, je bilo v »Slovenskem poročevalcu«³⁴ in »Književnih novinah«³⁵ objavljeno tudi odprto pismo slovenskih pisateljev bolgarskim kulturnim delavcem, v katerem so izjavili, da jih »globoko žali, da pišejo o Kralju na Betajnovi kot o antiidejni in umetniško bedni

²⁸ Prav tam.

²⁹ Glej opombo 19.

³⁰ Glej opombo 26.

³¹ M. V. Cankar pod udarom Informbiroja, Borba 1948, št. 270, (7. XI.).

³² M. V. Cankar pod udarcem Informbiroja, VND 1948, št. 45, (14. XI.), str. 872—873.

³³ Bojan Štih, »Principialne« fantazije nekkih sofijskih kritikarja, Književne novine 1948, št. 41 (23. XI.).

³⁴ Odprto pismo slovenskih pisateljev bolgarskim kulturnim delavcem, SPor 1948, št. 279 (23. XI.).

³⁵ Književne novine 1948, št. 41 (23. XI.).

stvari« ter da »ta napad ni slučaj, ampak je del krivičnih napadov ob resoluciji Informbiroja«.

Odprto pismo in delno tudi Štihov članek sta bila večkrat ponatisnjena v različnih jugoslovanskih revijah³⁶ in to je zopet izzvalo odgovor na bolgarski strani.

Najprej se je oglasil zopet Karakostov,³⁷ nato pa je Elena Gavrilova, tedaj ena vodilnih osebnosti ministrstva za prosveto, napisala članek,³⁸ ki naj izrazi uradno mnenje. V njem je rečeno med drugim tudi tole:

»Ne da bi dvomili v iskrenost in dobre namene obeh avtorjev, (mišljena sta Gočo Gočev in Boris Milev, op. M. R.) menimo, da je njihova kritika enostranska in v bistvu nepravilna in nekonstruktivna... Drama Ivana Cankarja ‚Kralj na Betajnovi‘ ne more biti označena kot škodljiva in v nasprotju z osnovno smerjo repertoarne politike naših gledališč.«

V obrambo pa pove še to:

»Podlistek v ‚Rabotničeskem delu‘ (mišljen je članek Goče Gočeva, op. M. R.) nima namena v celoti ocenjevati ustvarjalnosti velikega klasika slovenske literature. V recenziji je govora izključno le o Cankarjevem ‚Kralju na Betajnovi‘ ter njegovi uprizoritvi, ne pa splošno o ustvarjalnosti slovenskega pisatelja.«

Kaže, da je ta izjava nekoliko pomirila duhove in z jugoslovanske strani ni bilo več odgovorov. Pač pa se je že čez nekaj dni oglasil Veselin Josifov, ki je v svojem članku »Titovci proti kulturnemu občevanju z demokratičnim svetom,«³⁹ zopet skušal vso zadevo postaviti izključno na politično osnovo.

Zanimiv je še članek L. Borisova »Kako je Ivan Cankar za titovske publiciste postal žrtev Informbiroja.«⁴⁰ Zanimiv zaradi tega, ker nam kaže, kje so bili viri negativnih ocen, ki sta ju napisala ocenjevalca uprizoritve v Narodnem gledališču v Sofiji. Borisov se, v želji da bi podprl negativno oceno Cankarjeve drame, sklicuje na »Diskusijo ob prvih treh predstavah v Jugoslovanskem dramskem gledališču«, ki je bila objavljena v »Književnih novinah«⁴¹ in v kateri so diskutanti Stefan Mitrović, Milan Bogdanović, Skender Kulenović in Radovan Zogović v svojih kritikah režijskih dosežkov Bojana Stupice dokaj ostro in negativno ocenili tudi dramo, ki je bila uprizorjena, v tem primeru »Kralja na Betajnovi«.

Tako je za Bogdanovića »Kralj na Betajnovi« najmanj življenjska Cankarjeva drama, ki vsebuje »določeno mistiko svoje vrste, sledove strindbergovskega in ibsenovskega teatra.« Radovan Zogović je trdil, da je v drami »veliko navnega ter gole šablone, nejasnih psiholoških prelomov in paradoksov, strindbergovske mistike in ‚usode‘, omejevanja socialnih pojavov na psihopatologijo itd.«

Razumljivo je, da so bolgarski kritiki, v pomanjkanju lastnih sodb in meril, z veliko vnemo segali po mnenjih tedaj tako pomembnih osebnosti ter jih posredovali kot svoje.

Tako se je žalostno končal ta dialog jugoslovanskih in bolgarskih kritikov in politikov. Koliko je ta razgovor imel vpliva na usodo Cankarjeve drame na odru sofijskega gledališča, je težko reči. Sodeč pa po zaporedju, kako so si sledile pred-

³⁶ Dobrovoljce: Bibliografija... str. 61–64.

³⁷ Stefan Karakostov, Našumjala piesa, Otečestven front 1948, št. 1309 (3. XII.).

³⁸ E.[lena] Gavrilova, Po kritikata za »Kraljat na Betajnovo« Rabotničesko delo 1948, št. 287 (5. XIII.).

³⁹ Veselin Josifov, Titovcite protiv kulturnoto obštuvanje s demokratičnija svjat, Rabotničesko delo 1948, št. 290 (9. XII.).

⁴⁰ L. Borisov, Kak za titovskite publicisti Ivan Cankar stana žertva na Informbjuro, Literaturen front 1948, št. 15 (11. XII.).

⁴¹ Diskusija povodom tri prve predstave Jugoslovenskog dramskog pozorišta, Književne novine 1948, št. 22 (13. VII.).

stave,⁴² ni nobenega znamenja o kakem administrativnem posegu. Zato trditev, da je bil Cankar snet z odra sofijskega Narodnega gledališča »še predno je bil odigran«⁴³ verjetno ne bo držala. Imela pa je nedvomno vpliv na nadaljnjo usodo »Kralja na Betajnovi« pri Bolgarih.

Cankarjeva drama je našla pot tudi na podeželske odre. V tistem času so pričela z delom številna poklicna gledališča. Skoraj da ni bilo večjega kraja, kjer so že imeli amatersko gledališče, da le tega niso spremenili v poklicno, »narodno«. Razumljivo, da so vsaj v prvih letih ta gledališča tudi v repertoarni politiki skušala biti »poklicna« in so segala tudi po zahtevnejših delih. Vzor jim je seveda bilo Narodno gledališče v Sofiji. To še posebno velja za novitete iz tujih literatur, ki so za svojo pot na oder morale dobiti posebno dovoljenje. Tako je šapirografiran prevod »Kralja na Betajnovi« Elisavete Bagrjane romal po vseh gledališčih, verjetno s priporočilom, da naj ga uprizorijo. S podobnim priporočilom se zaključil tudi spremno besedilo, ki je izšlo v gledališkem listu Narodnega gledališča v Sofiji ob premieri. Tam je rečeno:

»To mogočno satiro... bi moralo prikazati vsako gledališče na podeželju in jo igrati po vseh vaških odrih pri nas.«⁴⁴

Da je priporočilo našlo plodna tla, priča že članek Saše Stojanova »Repertoarji dramskih gledališč v letošnji sezoni«, ki je bil objavljen v isti številki gledališkega lista. Med drugim navaja tudi naslednje podatke:

»Kralj na Betajnovi« jugoslovanskega dramatika Cankarja bodo igrali Narodno gledališče v Sofiji ter gledališče v Rusah, Dobriču in Haskovem.«⁴⁵

Potrnila za te trditve najdemo tudi v dnevnem časopisju, ki je objavilo repertoarje navedenih gledališč.⁴⁶

Najdemo pa tudi podatke, da so razen v že imenovanih gledališčih sprejeli na spored Cankarjevo delo tudi v Plevenu.⁴⁷ Kartoteka VITIZA pa ima zabeležen podatek, da je uprizoritev »Kralja na Betajnovi« pripravljalo tudi gledališče v Šumenu, danes Kolarovgradu.

Prvo podeželsko gledališče, ki je postavilo na oder »Kralja na Betajnovi« in sicer še pred predstavo v Narodnem gledališču v Sofiji, je bilo gledališče iz Haskovega, mesta v jugovzhodni Bolgariji, središče tobačne industrije.

Po podatkih, ki jih je v obširnem pismu⁴⁸ dal sedanji direktor Dramskega gledališča v Haskovem Emil Kjustebekov, je bilo gledališče tedaj organizirano kot potujoče gledališče. V znanem letoviškem mestu Velingrad so se pripravljali za sezono 1948/49. In prvo delo, ki so ga naštudirali, je bil ravno »Kralj na Betajnovi«. Že 2. septembra 1949 so imeli v Velingradu premiero.

Sodelovali so naslednji igralci: Kosta Trendafilov — Kantor, Rajna Evstatieva — Hana, Irina Lolova — Francka, Emilija Mankrelis — Pepček, Elena Mančeva — Francelj, Danka Prodanova — Nina, Peter Tihov — Krnec, Peter Donev — Maks,

⁴² Predstave so bile, sodeč po objavah v dnevnem časopisju, v dneh 27. in 28. X., 3., 5., 10., 12., 17. in 26. XI., 9., 15. in 29. XII. 1948 ter 9., 14., 19. in 26. I. 1949.

⁴³ NS 1949, št. 9, str. 919.

⁴⁴ Stefan Karakostov, Za bratskata... str. 10.

⁴⁵ Saša Stojanov, Repertoar na dramatičeskite teatri prez tazgodišen sezon, Narodni teater, sezon 1948/49, »Kraljat na Betajnovi«, str. 14.

⁴⁶ Otkrivane sezona na teataru v Dobrič, Otečestven front 1948, št. 1284 (4. XI.); Narodni teater v Haskovo, Otečestven front 1948, št. 1290 (11. XI.); Iz haskovskija naroden teater, Izgrev 1948, št. 1261 (12. XI.).

⁴⁷ Plevenskija naroden teater, Izgrev 1948, št. 1281 (6. XII.).

⁴⁸ Pismo z dne 24. II. 1969, last Slovenskega gledališkega muzeja.

*»Kralj na Betajnovi«
— Narodni teater v
Sofiji 1948/49*

Janaki Stojanov — župnik, Vasil Markov — Bernot, Asen Popov — sodnik, Dimiter Ličev — adjunkt, Danka Tihonova — Lužarica, Atanas Ivanov — oskrbnik, Kiril Hristov — Koprivec, Kiril Mančev — Lužar, Asen Tošev — 1. kmet, Aleksander Petrov — 2. kmet, Elena Doneva — sodnikova žena. Sceno je oskrbel Kosta Kostadinov.

Dramo je kot gost režiral Krstjo Mirski, režiser sofijskega Narodnega gledališča, torej isti, ki je postavil Cankarja na oder sofijskega gledališča.

Kmalu po premieri v Velingradu se je gledališče odpravilo na veliko turnejo po Južni Bolgariji in kot pravi Kjustebekov:

»Po spominih sodelujočih so dramo igrali 50 do 70-krat po vseh mestih in večjih vaseh južne Bolgarije.«⁴⁹

V zimskih mesecih se je gledališče vrnilo v svoje mesto, v Haskovo in je tu pokazalo svoj spored. »Kralj na Betajnovi« je prišel na vrsto kot tretje delo in so ga v Haskovu videli prvič šele 18. decembra 1948.

V lokalnem časopisu »Narodna borba« je neki X. (ali H.) objavil oceno predstave.⁵⁰ Po njegovem mnenju predstava ni uspela. Eden od razlogov mu je neprimeren oder, glavni pa igralci, ki z izjemo Koste Trendafilova, niso bili kos svojim nalogam. Prav to sta bila verjetno razloga, da tudi Kjostebekov v svojem pismu pravi, da »po spominih udeležencev drama ni naletela na razumevanje in topel sprejem pri gledalcih.«⁵¹

Sam režiser Krstjo Mirski se predstave le medlo spominja in edino, kar se mu je vtisnilo v zavest, je bila izredna igra Trendafilova. Sicer pravi, da je režijsko kratkomočno prenesel celotno sofijsko predstavo, ne da bi jo kdo ve kaj prilagajal specifičnim razmeram potujočega gledališča.

Druga uprizoritev v provinci je bila v Dobriču, danes Tolbuhinu, glavnem mestu žitorodne Dobrudže v severozahodni Bolgariji. O njej je ohranjeno le malo tiskanih podatkov.⁵² »Kralj na Betajnovi« je bil prikazan kot tretja premiera v sezoni 1948/49. Premiera je bila 19. februarja 1949 in je doživela devetnajst predstav.

Nekoliko več podatkov je nudil nekdanji ravnatelj Dobričkega narodnega gledališča Atanas Popov, sedaj upokojeni gledališki delavec.⁵³

On je namreč delo tudi režiral. Ali točneje povedano, kot je sam rekel, nominalno je bil režiser. Tiste čase so namreč obnavljali gledališko hišo in so mu ravnateljski posli jemali vse preveč časa, da bi se poglobil v režijo. Zato je vaje namesto njega vodil neki igralec. Kljub temu se predstave prav dobro spominja.

Vloge so razdelili najboljšim močem, kar jih je premoglo gledališče. Kantorja je igral Nikola Popov, Bernota Nikola Dojčev, Hano pa Vesa Bojanova. Vlogo Maksa je interpretiral rajnki Ljuben Lambrev, eden najbolj znanih tedanjih talentiranih igralcev.

Po zatrjevanju Popova je predstava uspela. Saj so razen predstav v mestu samem gostovali tudi v okoliških krajih kot so Balčik, Kavarna in Silistra.

Eden od razlogov za uspeh drame vidi Popov tudi v podobnih razmerah, ki so vladale v Dobrudži v času med vojnami in tistimi v Cankarjevih časih v Sloveniji. Dobrudžo so imeli zasedeno Romuni in so marsikdaj romunski veleposestniki prihajali do svojega bogastva na podoben način kot Kantor.

Popov je opozoril še na eno malenkost, ki je po njegovem mnenju tudi doprinesla uspehu. Tiste čase sta se v Dobrič priselili dve družini ruskih emigrantov, ki so se izselili iz Slovenije: Sekretarjovi in Savčenkovi. Eden od njih, Igor Savčenko je naučil igralce neko slovensko narodno pesem, ki so jo vpletli v predstavo.

Do drugih uprizoritev v provinci ni prišlo. Verjetno je na gledališča vplival neuspeh v Narodnem gledališču v Sofiji in prav gotovo hrup, ki se je po časopisju dvignil okoli te uprizoritve in Cankarja nasploh.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ »Kraljat na Betajnovi«. Novata premiera na Državnija naroden teater, Narodna borba (Haskovo) 1948, št. 228 (25. XII.).

⁵¹ Glej opombo št. 48.

⁵² Iz dobričkija naroden teater, Izgrev 1948, št. 1305 (31. XII.); Nova premiera na dobričkija naroden teater, Otečestven front 1949, št. 1375 (19. II.); Trideset godini tolbuhinski naroden teater 1928—1958, Tolbuhin 1959, str. 56.

⁵³ V razgovoru dne 28. I. 1969.

»Kralj na Betajnovi« je edino Cankarjevo delo, ki je našlo pot na bolgarske odre. Od šestih gledališč, kolikor jih je to delo dalo na svoj repertoar, so ga uprizorila tri: v Sofiji, Haskovem in Tolbuhinu. V Sofiji uprizoritev ni uspela zaradi slabega prevoda, nekaterih režiserjevih posegov in predvsem zaradi nepoznavanja Cankarja in njegovega časa. V Haskovem in na veliki turneji po južni Bolgariji so odigrali več kot petdeset predstav, a tudi tam niso imeli uspeha. Nekoliko bolje je bilo v Tolbuhinu, kjer je spričo specifičnih razmer Cankarjeva drama bila gledalcem bliže. Uprizoritev v Sofiji je bila v času začetnih napadov Informbiroja na Jugoslavijo in so predstavo izrabili za še en napad. To je izzvalo ogorčeno debato med bolgarskimi in jugoslovanskimi časopisi. Polemika verjetno ni neposredno vplivala na usodo sofijske uprizoritve, je pa odvrnila od Cankarja nekatera provincialna gledališča.

Cankar sur les scènes bulgares

La pièce de Cankar »Le Roi de la Betajnova« est la seule oeuvre à avoir eu du succès sur les scènes bulgares. L'auteur de l'article nous montre comment la pièce est parvenue aux Bulgares, comment elle a été traduite et montée. Il nous expose aussi le déroulement de la polémique que cette représentation a suscitée dans la presse bulgare et slovène ainsi que dans la presse yougoslave en général et attire l'attention sur le destin de cette pièce dans les théâtres de province en Bulgarie.